

КЪДЕ Е РОДОПСКАТА НИСА?

Ангел Янков, Васил Марков

WHERE IS THE SACRED MOUNTAIN NYSA?

Angel Yankov, Vassil Markov

University Research Center for Ancient European and Eastern Mediterranean
Cultures South-West University “Neofit Rilski” Blagoevgrad, Bulgaria

Source: THE BOUNDARIES OF CULTURAL STUDIES (ГРАНИЦИТЕ
НА КУЛТУРОЛОГИЯТА), pages 38-46

ISBN: 978-954-680-693-2

<http://www.satrae.swu.bg>

Университетско издателство „Неофит Рилски“
Neofit Rilski University Press

КЪДЕ Е РОДОПСКАТА НИСА?

*Ангел Янков, Васил Марков
Регионален етнографски музей – Пловдив
ЮЗУ „Неофит Рилски” - Благоевград*

Проблемът за локализацията на планината Ниса е поставен у нас още в началото на XX век от именития български етнограф и изследовател на Родопите Васил Дечов. В едно кратко съобщение той пише, че местното население в старо време сочело на североизток от връх Енихан баба (ди, Момчил) три планини, наречени Гърковица, Ниса/Тиса и Каракулас (Дечов 1904: 74-78). Второто название буди особен интерес, защото с името „Ниса” с известна в Античността планината, където се родил бог Дионис. С Ниса се обяснява и етимологията на името Дионисос - „Богът от Ниса”.

Изясняването на тази ситуация на терен се превърна в една от основните задачи на организираната през юни 2009 г. комплексна научна експедиция в землището на с. Манастир, община Лъки. Експедицията беше организирана от катедра Културология на ЮЗУ „Неофит Рилски” - Благоевград и Регионален етнографски музей - Пловдив.

Основните проучвания бяха съсредоточени на връх Енихан баба (обр. 1), където според мюсюлманите е погребан покорителят на Родопите - Енихан баба. Днес е напълно забравено твърдението на старите родопчани, че в текето всъщност „бил погребан великанът Рим-папа” (Попконстантинов 1899: 886, Моллов 2008:120). Последният е митологичен персонаж, който според българската народна вяра с първият господар на Родопите. Той вечно живеел, т.е. не умираше, но е толкова стар, че вече не може да гледа, та затова се налага да подпират клепачите му с вили. По-стар е дори от Джин евис (Дечов 1905: 81-82). Връх Енихан баба е свещено място за българите мюсюлмани и до ден днешен. Тук от Петровден до късно през лятото множество села от централната част на Родопите последователно правят курбани. Първият е на село Давидково. Курбанът се прави около Петровден. Забележително е, че и празникът на с. Манастир, което се намира в северозападното подножие на Чил тепе (дн. връх Преспа), също е Петровден. Това е обяснимо и с факта, че жителите му - българи християни, са преселници от Давидково. В старо време в курбаните са взимали участие както мюсюлманите, така и християните от селото. Днес приношения правят само последователите на Аллах. За жертвени животни служат овни и овци. Курбаните сега се устройват в падината между връх Енихан баба и Чил тепе (обр. 2).

Вярва се, че водата на свещения извор, който се намира на около стотина метра нагоре от падината към върха, на този ден е най-лековита. Тук идват болни хора, мият се и пият от нея за здраве. След това завързват дреха за околните дървета или за опънатите въжета между тях и вярват, че ще получат здраве (обр. 3). Един древен обичай, който е наследен и в

християнските, и в мюсюлманските народни култови практики в Родопите (Марков, Янков 2003: 176-180). Той може да се види днес например и в Анатолия, край едно от най-светите места на християните – домът и гробът на Дева Мария край гр. Ефес.

Мюсюлманите се молят в текето на Енихан баба, разположено на върха. Сега то е напълно обновено и социализирано. До него води добре устроено каменно стълбище с беседки край него. Уредбата му е добър пример за етническа и верска толерантност. До съвременната сграда на текето стои паметникът на Момчил юнак.

За съжаление градежът на новата сграда на текето е унищожил в голяма степен древнотракийското мегалитно светилище, което е поставило началото на сакрализирането на това свято и за мюсюлманите, и за християните място в сърцето на Родопите, при това в нарушение на закона за културното наследство на Р България. При нашето теренно обхождане бяха открити множество фрагменти ръчно изработена тракийска керамика, разхвърляни по терена в резултат на изкопните работи (обр. 4). Най-общо фрагментите могат да се отнесат като датировка към втората половина на I хил. пр. Хр. По останките на терена може да се каже, че светилището е от най-архаичен тип мегалитно тракийско свято място. Сакрализирана е скалата, без допълнителна намеса (обр. 5).

Изследваният паметник – според нас – има изключителна стойност, тъй като е съхранил не само археологически, но и фолклорни следи от древния култ, последно в ислямизиран вариант.

От нашия екип беше изследван и района на извора в югозападното подножие на върха. Това е мястото, където според местните източници в най-старо време са били организирани курбаните, народните игри и борби край връх Енихан баба. Тук също беше открита тракийска керамика, разположена в съседство със скално изсечените жертвеници (обр. 6). От така очерталата се картина на терена стана ясно, че скалното светилище Енихан баба е имало два значими центъра. Единият, свързан с позицията горе - на върха на космическата планина, а другият с позицията долу - с водата и с подножието на свещената планина. Една типична картина за тракийските светилища, в които се почита Тракийският Дионис, притежаващ едновременно и соларни, и хтонични черти на един всебог.

Това светилище отдавна е спрягано в научната литература като една от възможните локализации. на светилището на Дионис-Сабазий в Родопите (Дечов 1904: 74-78, Здравкова 1990: 1-8, Райчевски 1977: 32). В тази връзка екипът ни направи обстойно теренно наблюдение на съседния връх Чил тепе, за който още В. Дечов пише че е отрупан с множество и внушителни древни руини. Днес върхът е гъсто обрасъл с гора, което сериозно затрудни теренното обхождане. В източните склонове, както и на върха се наблюдават отделни значителни каменни струпвания. За съжаление поради липсата на каквито и да било археологически материали от Чил тепе/Преспа днес не сме в състояние да се произнесем със сигурност дали става дума за древни руини

или за планински сипеи. Най-интересният резултат от тази част на теренното проучване е регистрирания древен римски път, подсичащ северните склонове на изследвания връх. Пътят е широк 2.80 м, застлан е с масивни каменни плочи (обр. 7). Добре запазени участъци се наблюдават на разстояние близо километър. Посоката му е изток - запад.

Както вече посочихме, една от основните задачи на експедицията беше да установи коя от планините на север от връх Енихан баба е носила името Ниса/Тиса в недалечното минало. Изследването се съсредоточи върху днешните топоними - върховете Гърковица, Солища и Каракулас (Дечов 1904:74-78). Крайно неблагоприятните атмосферни условия в края на юни тази година силно затрудняваха придвижването ни. Обхождането се осъществяваше почти през цялото време пеш, при проливни летни дъждове, придружени с гръмотевични бури. В тези условия беше изследван връх Каракулас, за който В. Дечов пише, че също подобно на вр. Енихан баба е бил място, което българите мохамедани почитали с курбани. На върха, който представлява силно издължена и ориентирана югоизток - северозапад площадка, върху материковите скали бяха регистрирани няколко кръгли и едно квадратно скално изсичане, които могат да бъдат определени като вероятни тракийски жертвеници. Керамика не беше открита.

В резултат на извършените наблюдения нашият изследователски екип предложи хипотезата, че е възможно родопската Ниса - коментирана от В. Дечов - да е много по на север, където се очертават планинските вериги, част от ридовете Добростан и Градище. От Енихан баба се вижда Инкая (дн. Сини връх), а западно от него се очертава голото теме на Караджов камък, който се явява задължителната връзка със стоящия зад него Белинташ (обр. 8). Място, където е регистрирано импозантно халколитно и древнотракийско мегалитно светилище (Радунчева 2003: 198-199, обр. 45-50), център на значима, сакрализирана в Древна Тракия територия от Родопска планина. В тази връзка беше извършено и теренно наблюдение от екипа ни и на този топос, днес превърнал се в значима атракция на културния туризъм.

Скалистият връх Белинташ представлява забележителен природен феномен, обожествен в най-дълбока древност (Боев 2001: 23-50; Христов 2009: 18-46). Скално изсечените жертвеници тук, според начина на изработката си, са два вида. Едните са изсечени направо в скалата, а другите сякаш са образувани, когато вулканичния туф е бил още мек, с притискане върху него. Така около скалните ями от този тип се наблюдава нисък бордюро. Светилището е разположено върху три основни площадки. При първата заедно с множеството изсечени жертвеници най-забележителни са знаците, които и досега остават загадка. От тази позиция в скалите на следващата на запад по-висока площадка се очертава силуета на човешко лице. Днес е трудно да се каже със сигурност дали то е само игра на природните сили или има и допълнителна човешка намеса, за да се появи това „изображение”. На върха на тази втора скална площадка също се наблюдават множество скални изсичания, представляващи сложна система от жертвеници, свързани

помежду с улеи. Улеи „изтичат” и от някои от тях по отвесните стени на материковата скала. Забележителна в югоизточното подножие на тази площадка е скално изсечената арка, през която в поглед на юг се вижда Сини връх, също маркиран с мегалитно тракийско светилище (Христов 2006: 9-41).

Най-висока и най-голяма по площ е най-западната площадка на Белинташ. В източните ѝ отвори са изсечени скални стълби и скални тронове. Цялата и площ е осеяна от мегалитни изсичания. Най-впечатляващи са големите кладенци, вкопани в туфа. Те постоянно са пълни с вода, която прониква в тях през порестата скала. Без съмнение става дума за ритуални водоизточници, каквито притежава всяко древнотракийско свято място от изследвания тип (Марков 2007: 49-54). Тук те са създадени изкуствено.

Наблюдаван беше отново, този път от север на юг, Караджов камък - връзката между Енихан баба и Белинташ, които по въздушна линия отстоят на около 15-20 км. Този факт, както и присъствието тук на значимо древно светилище, поддържа допълнително тезата че може би Белинташ и прилежащия в съседство сакрализиран в Древна Тракия район (Христов 2006: 9-41) с мегалитните светилища Караджов камък, Сини връх и пр. е древната Ниса.

Цитирана литература

Боев 2001: Боев, Н. Белинташ. Светилището на бесите. Пловдив, 2001.
Дечов 1904: Дечов, В. Дребни исторично-археологични бележки. Где е старото светилище на бесите и сатрите. -- Родопски напредък, II, 1904, кн. 3, с.74-78.

Дечов 1905: Дечов, В. Среднородопски овчари и КеХаи (доп. към студията „Среднородопското овчарство”). - Родопски напредък, III, 1905, кн. 2, с.71-88.

Здравкова 1991: Здравкова, Зл. Още една хипотеза за родопското прорицалище на Дионис. - Археология, XXXII, 1990, кн. 3, с.1-8.

Марков 2007: Марков, В. Културно наследство и приемственост. Наследство от древноезическите свети места в българската народна култура. Благоевград, 2007.

Марков, Янков 2003: Марков, В., Янков, А. Традиционни народни лечебни практики, свързани с тракийски мегалитни светилища, - В: Известия на Регионален исторически музей — Благоевград, Т.111, с.176-180. Моллов 2008:

Моллов, Т. Етноконфесионални рефлексии в българската фолклорна демонология (2. Рим-папа в легендарните предания). - В: Арнаудов сборник. Том 5. Русе, 2008, с.116-126.

Попконстантинов 1899: Попконстантинов, Хр. Из Родопите. Рупчос. - Периодично списание на БКД, кн. 60, 1899, с.886, бел.1.

Радунчева 2003: Радунчева, А. Къснелеолитното общество в българските земи. София, 2003.

Райчевски 1977: Райчевски, Ст. Родопското прорицалище на Дионис.

— Родопи, XI, 1977, кн. 1, с. 32.

Христов 2005: Христов, Ив. Паметници па тракийската култура в Западни Родопи - рида Добростан. - Известия па Националниа исторически музей, том XVI, 2005, с. 9-41.

Христов 2009: Христов, Ив. Светилища па древните траки в Родопите, Добростан - Градище. В. Търново, 2009.